

Relacja państwo-religia w Niemczech, Austrii, Polsce, Czechach i Unii Europejskiej

Wprowadzenie

Przez cały okres życia akademickiego staje się przed tym samym wyzwaniem – należy wypełnić 20 minut: jako student podczas seminarium, kiedy te 20 minut jest takie długie, jako wygłaszający taki referat jak tutaj – kiedy te same 20 minut jest tak krótkie. Nie będę zatem tracił czasu na zbyt długie wstępy, ale od razu przedstawię Państwu plan mojego wykładu:

1. We wprowadzeniu przedstawię kilka uwag dotyczących zajmującej nas materii prawnej: tak zwanego prawa państwowo-kościelnego.
2. Następnie krótko naszkicuję podstawowe zarysy zasad prawa państwowo-kościelnego w Europie.
3. Zawężając dalej uwagę, opiszę stan prawny obowiązujący w Niemczech, Austrii, Polsce i Czechach, a wreszcie
4. Omówię krótko relacje z wspólnotami religijnymi/religiami panujące w Unii Europejskiej.

1.) Prawo państwowo-kościelne

Prawo państwowo-kościelne obejmuje wszystkie normy państwowe, regulujące stosunki między państwem a Kościołem, wzgl. „jednostką ludzką w jej wymiarze religijnym”¹. Stąd czasem używa się także określenia „konstytucyjne prawo wyznaniowe” – *Religionsverfassungsrecht*², ale ostatecznie ono także nie jest prawidłowe, ponieważ interesujący nas przedmiot obejmuje także np. konkordaty, umowy i zwykłe uregulowania prawne. Prawo wyznaniowe (*Religionsrecht*) jest zazwyczaj określeniem praw narzucanych przez konkretną religię (prawo kanoniczne, szariat itp.), można by jednak rozróżnić pomiędzy prawem wyznaniowym dotyczącym świeckiej części życia (*staatliches Religionsrecht*) i tym dotyczącym części stricte religijnej (*konfessionelles Religionsrecht*).

Każda z definicji tego zakresu prawa będzie niepełna, jeśli zdamy się tylko na interpretację związaną z prostym znaczeniem poszczególnych elementów leksykalnych, nie biorąc pod uwagę praktycznego sposobu zastosowania w działaniach prawnych i „relewancji społecznej”³, gdyż wszystkie modele oparte są na – bardziej lub mniej świadomych – założeniach, jakie czynimy na temat:

§ społecznej rzeczywistości danego kraju,

¹ Winter, Jörg, *Staatskirchenrecht der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung mit kirchenrechtlichen Exkursen*. Neuwied, Kriftel 2001, 9.

² W pierwszym rzędzie z pewnością Häberle, Peter, *Staatskirchenrecht als Religionsrecht der verfassten Gesellschaft*, w: DÖV 1976. Por. do dyskusji: Hense, Ansgar, *Staatskirchenrecht oder Religionsverfassungsrecht: mehr als ein Streit um Begriffe?* w: Michael Heinig (wyd.), *Religion und Weltanschauung im säkularen Staat*, Stuttgart 2001, [9-47]: Ostatnio przyjęto go za podtytuł 4. wydania podręcznika *Staatskirchenrecht* autorstwa Axela von Campenhausen / Heinricha de Wall, aby podkreślić, „że niemieckie prawo państwowo-kościelne wytycza ramy prawne dla wszystkich wspólnot religijnych” (Campenhausen, Axel Freiherr von / de Wall, Heinrich, *Staatskirchenrecht*, München ⁴2006, Vorwort).

³ Robbers, Gerhard, *Staat und Kirche in der Europäischen Union*, w: tenże (wyd.), *Staat und Kirche in der Europäischen Union*, Baden-Baden ²2005, 631; Christian Calliess / Matthias Ruffert (wyd.), *Verfassung der Europäischen Union. Kommentar der Grundlagenbestimmungen (Teil I)*, 577, nr brzeg. 5.

- § relacji państwo – społeczeństwo,
- § relacji państwo – religia,
- § relacji społeczeństwo – religia,
- § znaczenia jednostki w obliczu państwa i społeczeństwa,
- § znaczenia (niepisanych) tradycji dla realiów konstytucyjnych
- § i podobnych czynników, o których więcej informacji zazwyczaj mogą nam udzielić raczej socjologowie i prawnicy.

Krótko mówiąc: Prawo państwowo-kościelne jest ściśle związane z tym, co określamy „narodową tożsamością“ i często w najwyższym stopniu ma wpływ na kształtowanie państwowej wspólnoty: zarówno w punktach, w których pokrywa się z prawem świeckim, jak i w przypadkach całkowitego rozgraniczenia (jak np. w przypadku francuskiego laicyzmu). Można to dobrze zrozumieć, obserwując przykłady różnych modeli obowiązujących w Europie.

2.) Systemy prawa państwowo-kościelnego w Europie

Należy rozróżnić dwie płaszczyzny: pierwszą jest płaszczyzna podstawowych praw. Dla wszystkich państw będących sygnatariuszami Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, istnieje jednolity, podstawowy kanon ochrony podstawowych praw. Art. 9 EKPC chroni wolność myśli, sumienia i wyznania. Rozróżniamy wolność wyznania indywidualną, zbiorową i instytucjonalną, a więc *„prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne“*, oraz wolność tworzenia wspólnot służących temu celowi.

Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) także opowiadał się za ochroną owych wspólnot i ich działalności: częściowo wynika to z wewnętrznej logiki prawa, ponieważ tworzenie wspólnot jest często przykazaniem samych religii, częściowo z powiązania z innymi podstawowymi prawami, ponieważ przykładowo wolność tworzenia zgromadzeń oczywiście chroni także organizacje religijne, wolność poglądów zaś ich wypowiedzi na tematy społeczne i polityczne.

EKPC i Trybunał Strasburski uznawane są we wszystkich państwach uczestniczących w Radzie Europejskiej. Oczywiście także same państwa posiadają w zakresie swoich podstawowych praw gwarancje wolności religijnej, z których poszczególne mogą wykroczać ponad poziom ochrony gwarantowany przez EKPC. Nie wolno im jednak w żadnym wypadku zapewniać poziomu niższego.

Obok płaszczyzny ochrony podstawowych praw istnieje kolejna - instytucje kształtujące stosunki państwa i kościoła. Ten obszar jest szczególnie mocno związany z historią i samopoznaniem tożsamości narodowej danego kraju. Oczywiście można tu wyróżnić i opisać pewne modele funkcjonowania, ale mimo to żaden nie jest w stu procentach równy innemu, ponieważ istnieje tyle rozwiązań instytucjonalnych, ile państw.

Dla uproszczenia zacznę od charakterystyki.

W tym celu rys historyczny:

1. Stosunek państwa do religii i wspólnot wyznaniowych w Europie kształtowany jest głównie przez stosunek państwa do chrześcijaństwa i kościoła katolickiego. Ze względów przede wszystkim politycznych, następnie związanych z gwarancjami dotyczącymi

ochrony podstawowych praw, sukcesywnie zaczęła się rozszerzanie tego modelu także na inne religie.

2. Podczas gdy oba obszary kulturowe w Europie wyszły od jednej i tej samej wspólnoty chrześcijańskiej, historia łacińskiego Zachodu nacechowana jest ścieraniem się (częściowo także zbrojnym) władzy świeckiej i duchownej, zaś ortodoksyjnego Wschodu – staraniami o „współbrzmienie“ obu tych instytucji.
3. W wyniku wydarzeń i przemian na obu obszarach doszło do rozdziału sfery publicznej na osobne organy władzy świeckiej i duchownej, przy czym na Zachodzie rozdział Państwa od Kościoła był postrzegany jako logiczna konsekwencja zachodzących procesów, natomiast na Wschodzie zaszedł on później i został raczej wymuszony przez władze komunistyczne.
4. Na Zachodzie proces rozdziału przerywany był przez zjawiska reformacji i absolutyzmu. Oba doprowadziły w rezultacie do tego, że państwo dążyło do nadzoru nad Kościołem (Kościół narodowy w protestantyzmie, józefinizm m. in. w katolicyzmie).
5. Dzięki epoce Oświecenia i procesom sekularyzacji zachodzącym w XIX w. doszło wreszcie do ostatecznego rozdzielenia państwa od Kościoła, które dokonało się w różnym stopniu w całej Europie.

Dzisiaj dominują trzy⁴, a właściwie cztery⁵ główne modele:

- § W najmniejszym stopniu rozdział zachodzi w pierwszym typie - w Kościele państwowym. Dotyczy to dzisiaj tylko tych państw, w których reformacja wywołana była nawróceniem głowy państwa na inną religię⁶. Relacja państwo-Kościół regulowana jest przez przepisy prawne danego państwa. Tutaj istnieją bardzo różne formy: w Danii Kościół państwowy to naprawdę niemalże urząd, w Anglii posiada istotną autonomię, w Finlandii jako Kościoły państwowe na równych prawach funkcjonują dwa – luterancki i ortodoksyjny.
- § W najsilniejszym stopniu rozdział istnieje w drugim modelu –w laicyzmie. Relacja państwo-Kościół nie jest traktowana przez prawo w sposób szczególny. Jedynym otwarciem laickim państwem w Unii Europejskiej jest Francja; także Słowenia praktykuje na swoim terenie dosyć ścisły rozdział państwa od Kościoła.
- § Trzecim i najbardziej rozpowszechnionym typem są różnorodne modele współpracy. Kościoły i wspólnoty religijne mimo zasadniczej niezależności od państwa posiadają status *sui generis*. Często rozwinęły się ze zdevaluowanych w swoim znaczeniu Kościołów państwowych. Relacja państwo-Kościół w wielu przypadkach regulowana jest prawnie na mocy umowy albo przynajmniej obustronnego porozumienia⁷.
- § Blisko spokrewniony z modelem kooperacyjnym jest czwarty typ, czyli państwo, w którym jakaś wspólnota wyznaniowa na mocy swojego znaczenia tradycyjnego i historycznego jest szczególnie poważana. Należy tutaj uwzględnić także Kościoły narodowe, które częściowo zaliczane są do Kościołów państwowych, ale nie posiadają instytucjonalnego połączenia z organami państwowymi. Uznanie ich znaczenia jest raczej deklaratywne, a ich wpływ nieformalny.

Ta charakterystyka oczywiście nie ukazuje w pełni prawnej i społecznej rzeczywistości, którą kształtują różne czynniki⁸. We Włoszech państwo i Kościół są ściśle rozdzielone od siebie, a

⁴ Przykładowo: *Robbers*, (FN 3), 630 i nast.

⁵ Czwartą kategorię wprowadził Triebel (np. Triebel, Matthias, *Das europäische Religionsrecht am Beispiel der arbeitsrechtlichen Anti-Diskriminierungsrichtlinie 2000/78/EG*, Frankfurt/M. 2005, 196 i nast).

⁶ Z wyjątkiem Malty. Jeśli chodzi o Grecję, kwestia jest sporna.

⁷ Mückl, Stefan, *Die Religions- und Weltanschauungsfreiheit im EU- und Gemeinschaftsrecht*, w : J. Bohnert (wyd.), *Verfassung - Philosophie – Kirche*: FS Hollerbach, Berlin 2001, [181-213], 189.

⁸ Dalszą możliwość rozróżnienia oferują kryteria treściowe, jak bliskość współpracy i zapewnienie specjalnych form prawnych dla Kościoła i wspólnot religijnych. Można by przeprowadzić to na tle żądania nie tylko

mimo to religia katolicka i Watykan posiadają niebagatelne wpływy społeczno-polityczne, podczas gdy w Anglii istnieje Kościół państwowy, którego wpływy ograniczają się dziś w zasadzie do 26 lordów duchownych zasiadających w izbie wyższej parlamentu, i który nie otrzymuje żadnego wsparcia finansowego z podatków. Różnice i wspólne cechy zaprzeczają zatem raczej formalnie obowiązującym modelom⁹. Są zatem niekoniecznie mocnym w treści przykładem¹⁰, a jednak stanowią oczywiście punkt zaczepienia do rozważań o relacji państwa i religii.

Poza tym istnieją zbieżne tendencje do „samostanowienia religii“ i „współpracy państwa i wspólnot religijnych“¹¹. Jako przykład mogę tu z jednej strony przytoczyć uzyskaną w 2000 roku autonomię byłego szwedzkiego Kościoła państwowego, z drugiej zaś wskazać na starania zmierzające do zintensyfikowania kontaktu z religiami, a nawet ich zinstytucjonalizowania, istniejące we Francji, co obrazuje ustanowienie *Conseil Français du Culte Musulman* (także w odniesieniu do innych religii można zaobserwować ruch zmierzający od dawnej postawy „laicyzmu wojującego” – *laïcité combatif* – poprzez neutralność – *laïcité neutrale* – aż do postawy aprobującej – *laïcité positive*). Powody takiej sytuacji są złożone: z jednej strony zwiększona potrzeba dialogu ze strony państwa, które nie może ignorować islamu ani religii w ogóle, jeśli chce odpowiednio postrzegać rzeczywistość społeczną (i rozwiązywać społeczne problemy), z drugiej zaś zwiększona potrzeba autonomii ze strony religii, broniących się coraz mocniej przed obcymi wpływami. W tym wspierane są one dzięki ochronie zapewnianej przez prawodawstwo w dziedzinie praw podstawowych i jego wpływ na płaszczyznę instytucjonalną.

Dla sytuacji rozwoju prawodawstwa europejskiego typowe jest to, iż mimo przeciwstawnych wpływów prawa europejskiego i państwowego ujednoczenie ustaleń prawnych państw członkowskich przebiega w taki sposób, że „narodowe właściwości, w decydujący sposób wpływające na charakter konstytucji państw członkowskich pozostają w mocy”¹². Dotyczy to także kwestii relacji państwa i religii.

6.) Studium przypadku 1: Niemcy

Spółecznie pozycja Kościołów w Niemczech jest znacząca. Szczególnie silna była w Niemczech Zachodnich w okresie powojennym, kiedy Kościoły stały się jedynymi dużymi instytucjami społecznymi, które przetrwały okres narodowego socjalizmu, zachowując stosunkowo nienaruszony wizerunek moralny i które wcześniej przyznały moralną współwinę. W owych latach przeważały „teorie koordynacji“, postrzegające Kościół i państwo jako równych partnerów. Od lat 60. XX wieku wkroczyła pluralizacja, która sprawiła, że Kościoły stały się tylko pojedynczym głosem wśród chóru zróżnicowanych sił społecznych. Jednak nadal stanowią one niewątpliwie jedno z największych organizacji pozarządowych: obywatele należą w przeważającej części do jednego z dwóch Kościołów ludowych, a mianowicie

---

literackiej, ale odzwierciedlającej konstytucyjne realia interpretacji ustawy zasadniczej, przekracza to jednak możliwości niniejszego krótkiego rysu.

⁹ Torfs, Rik, *Die rechtliche Sonderstellung von Kirchen und religiösen Gemeinschaften im europäischen Kontext*, w: ÖARR 1999, [14-45].

¹⁰ Mückl, Stefan, *Europäisierung des Staatskirchenrechts*, Baden-Baden 2005, 387 i nast.

¹¹ Robbers, Gerhard, *Rechtsbeziehungen zwischen Staat und Religionsgemeinschaften in Europa*. Wykład podczas sympozjum „*Rechtliche Aspekte der Beziehungen zwischen der künftigen Europäischen Union und den Glaubens- und Überzeugungsgemeinschaften. Die Rolle dieser Gemeinschaften und die Zusammenarbeit für eine gemeinsame europäische Zukunft*“ dn.12./13.11.2001. Wydrukowano w protokole z sympozjum, wyd. Win Burton i Michael Weniger, GOPA Working Paper 2002, [17-20], 17.

¹² Schwarze, Jürgen, *Die Entstehung einer europäischen Verfassungsordnung*, w: tenże (wyd.), *Die Entstehung einer europäischen Verfassungsordnung. Das Ineinandergreifen von nationalem und europäischem Verfassungsrecht*, Baden-Baden 2000, [463-570], 464.

prawie jedna trzecia deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego lub ewangelickiego. Około dwa miliony deklaruje się jako wyznawcy należący do innych wspólnot chrześcijańskich, 32 % natomiast przynależy do wspólnot niechrześcijańskich lub nie posiada wyznania religijnego¹³ - w tym ok. 3,4 mln. samych muzułmanów¹⁴. Ogólnoniemiecki obraz to średnia, którą należy wyciągnąć z ok. 79 % przynależności do Kościoła, deklarowanej na Zachodzie i poniżej 30 % deklarowanych w „nowych landach”. Dokładne liczby można podać z uwagi na to, że system podatków na Kościół wymaga rejestracji członków wspólnot.

Elementy właściwego „konstytucyjnego prawa wyznaniowego“ znajdziemy w różnych artykułach ustawy zasadniczej:

- § Wolność wiary i wyznania (art. 4),
- § Uregulowania dotyczące przede wszystkim instytucji w art. 140 (-139 i 141 Konstytucji Weimarskiej), w por. z art. 136
- § Uregulowania dotyczące nauczania religii (art. 7 II, III i 141),
- § Zakaz dyskryminacji (art. 3 III i 33)¹⁵.
- § W szerszym sensie zaliczyć możemy tutaj także tekst preambuły:
„...świadomy odpowiedzialności przed Bogiem i ludźmi...”.

Trzema głównymi filarami są tutaj¹⁶:

- § Wolność wiary i wyznania (art. 4 ust. zasadniczej),
- § Instytucjonalny rozdział państwa i Kościoła (art. 137 I Konstytucji Weimarskiej) oraz
- § Prawo Kościoła do samostanowienia (art. 137 III Konstytucji Weimarskiej).

Te uregulowania stanowią ogólne ramy prawne, podczas gdy odpowiedzialność za konkretny kształt prawa państwowo-kościelnego spoczywa na poszczególnych landach¹⁷. Mimo różnic dotyczących szczegółów, uregulowania konstytucji państwowej i poszczególnych landów „są zasadniczo zgodne”¹⁸. Częściowo w zakresie bardziej szczegółowych uregulowań odwołuje się do kościelnego prawa zobowiązań.

---

¹³ Główny Urząd Statystyczny 2002: Raport roczny 2002, Bonn: Centralny Urząd ds. Edukacji Politycznej, str. 171 i nast.

¹⁴ Szacunkowo wg danych Bundestagu 16/5033 z dn. 18.04.2007. Problemem jest to, iż owe szacunki automatycznie klasyfikują imigrantów z krajów w przeważającej części muzułmańskich oraz ich potomków jako muzułmanów. To pomijanie indywidualnego prawa jednostki do wyboru. Co prawda zdobycie dokładnych danych jest we wspólnotach islamskich niemożliwe bez wprowadzenia struktur członkowskich. Byłoby to pożądane chociażby z tego względu, że rozwiązałyby to problem braku prawomocności tzw. związków reprezentacyjnych i umożliwiłyby państwu ocenę rzeczywistych relacji reprezentacyjnych w obrębie różnych grup. To nakazuje już przepis o ochronie mniejszości przed nieproszoną, a nawet niechcianą reprezentacją przez osoby nieuprawnione.

¹⁵ Von Campenhausen/de Wall przytaczają (mając na uwadze konkordat Rzeszy) jeszcze Art. 123 II ust. zasadn. (FN 2, 40).

¹⁶ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 99.

¹⁷ Ich ustalenia wypadają bardzo różnie, od obszernych uregulowań (przede wszystkim nowe landy) aż po proste wskazanie na ust. zasadn. (np. Nadrenia-Górna Westfalia, Badenia-Wirtembergia). Niektóre z tekstów konstytucji (np. Bawaria, Nadrenia-Palatynat) są bliższe chrześcijańskim celom konstytucyjnym, inne (np. Brema, Hesja) podkreślają rozdział państwa i Kościoła, inne natomiast zupełnie pomijają tę kwestię (np. Szlezwik-Holsztyn, Dolna Saksonia, Hamburg).

¹⁸ Winter (FN 1), 10; Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 44.

Państwowo-kościelne prawo zobowiązań obejmuje wszystkie porozumienia na mocy umowy między państwem, landami, a wspólnotami religijnymi¹⁹. Porozumienia na mocy umowy są na zasadzie parytetu rozciągane także na inne wspólnoty religijne (np. umowa o posłudze kapelańskiej zawarta jest tylko z Kościołem ewangelickim). System umów udowodnił swoją skuteczność w roli narzędzia wyrównawczego²⁰ i właśnie w nowych landach przeżył „renesans”. Jest w Niemczech tak rozbudowany, jak w żadnym innym państwie²¹.

Z powodu prawa Kościołów do samostanowienia (art. 137 III Konstytucji Weimarskiej), jego interpretacji przez trybunał konstytucyjny i możliwości uregulowania trudnych kwestii szczegółowych za pomocą ogólnej umowy, zredukowane zostało jednostronne prawodawstwo ze strony państwa. Jest to wyraz zredukowania roli Kościoła państwowego²². Jednostronne uregulowania prawne istnieją przede wszystkim tam, gdzie z uwagi na tematykę narzucają się (np. wystąpienie z Kościoła)²³.

Pierwszym filarem jest wolność wiary i wyznania. To prawo człowieka, nie obywatela. Jest ono gwarantowane bez ograniczeń. Podczas gdy inne prawa zasadnicze posiadają ograniczenia w postaci prawnego przepisu (a on z kolei posiada ograniczenia w przypadku pewnych zbiorów przepisów - *ordre public*, zdrowie publiczne i in.), w Niemczech nie wystarczy proste prawo, aby ograniczyć wysoką wartość, jaką konstytucja przyznaje wolności wyznania. Z powodu doświadczeń za czasów tzw. „Trzeciej Rzeszy“ gwarantuje się wysoki poziom ochrony i jej szeroki zakres: wyznanie nie może zostać ograniczone za pomocą przepisów prawnych do kwestii czysto prywatnej.

Dla porównania art. 9 EKPC, ale także art. 5 EKPC i ich uregulowania ograniczające.

Wolność wyznania Art. 9 II EKPC:

1. „Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.“

Wolność prasy i przekonań, art. 5 II ustawy zasadniczej :

„Prawa te są ograniczone przepisami ustaw powszechnych, ustawowymi postanowieniami o ochronie młodzieży i prawem do czci osobistej.”

Wolność wyznania, art. 4 I i II ustawy zasadniczej :

„(1) Wolność wyznania, sumienia oraz wolność przekonań religijnych i światopoglądowych jest nienaruszalna.

(2) Zapewnia się swobodne wykonywanie praktyk religijnych.”

Nie oznacza to oczywiście, że wolność wyznania nie posiada żadnych ograniczeń, gdyż te są nieodłączną częścią konstytucji: w podstawach ustawy zasadniczej i kolidujących z nią prawach zasadniczych. W przypadku takiej kolizji należy starać się o znalezienie kompromisu, który ochroniłby samą substancję każdego z praw zasadniczych („praktyczna zgodność “)²⁴.

¹⁹ Konkordaty i porozumienia biskupów ze Stolicą Apostolską i katolickimi diecezjami, porozumienia z państwami, np. Centralną Radą Izraela.

²⁰ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 47.

²¹ Winter (FN 1), 208.

²² Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 50.

²³ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 50.

²⁴ Bernd Jeand’Heur / Stefan Koriöth, *Grundzüge des Staatskirchenrechts*, Stuttgart 2000, nr brzeg.n. 125-127.

Prawo zasadnicze może znaleźć także zastosowanie w stosunku do (krajowych) osób prawnych, „o ile w swojej istocie dopuszcza takie zastosowanie” (art. 19 III ustawy zasadniczej). To co prawda można odnieść do wspólnot religijnych, ale w konstytucji zostały dla nich ustanowione samodzielne uregulowania – art. 140 ustawy zasadniczej.

Drugim podstawowym filarem jest rozdział państwa i Kościoła. Zakaz istnienia „Kościoła państwowego” był już w okresie Republiki Weimarskiej interpretowany w sposób „umiarkowany”²⁵. Nie jest to nakaz laickości. Cechą charakterystyczną modelu niemieckiego jest to, że rozdziałowi podlegają instytucje, nie pola działania. Kościół i państwo zdają sobie sprawę, iż ponoszą odpowiedzialność za tych samych ludzi. Nawet jeśli wyposażona w odmienne mandaty, ta podzielona odpowiedzialność jest pojmowana w niektórych obszarach jako wspólna: *nie* w obszarze dotyczącym praktyk religijnych i *nie* w obszarze dotyczącym państwa, ale *na pewno* w obszarze społeczno-politycznym. Zarówno z konstytucji, jak i z realiów społecznych wynika cały szereg takich pól działania. Przynależy tutaj bezpośrednio edukacja, tzn. lekcje religii w szkołach publicznych, uregulowania struktury wyznaniowej szkół i nauczania na wydziałach teologicznych, w dalszej kolejności podatek kościelny, posługa kapelańska dla wojska i instytucji, prawo dotyczące cmentarzy, itp.

Także na tych obszarach współpraca Kościoła i państwa przebiega przy zastrzeżeniu rozdzielności. Państwo może, co prawda, współpracować ze wspólnotami religijnymi, wcielać w swoje zbiory uregulowań pewne zsekularyzowane wartości religijne (w przeciwieństwie do wyznań wiary) i je promować, nie może jednak przy tym nigdy pogwałcić zasady neutralności i parytetu. Nacechowana dobrą wolą postawa państwa z jednej strony i jego neutralność z drugiej sprawiają, że konstytucja przyznaje Kościołom daleko idące prawa autonomiczne. Tam, gdzie państwo nie sięga swoim autorytetem ani nie posiada kompetencji ferowania wyroków, nie może ono odpowiednio działać: „Każdy z Kościołów porządkuje i zarządza sprawami wewnętrznymi samodzielnie w ramach ograniczeń powszechnego prawa“ (Art. 137 III Konstytucji Weimarskiej).

„Sprawy wewnętrzne“ to w tym wypadku nie tylko przepisy dotyczące kultu (*iura in sacra*), ale także całość struktury, organizacji i administracji (*iura circa sacra*). Zasadniczo ustalenie zasięgu tego określenia należy do samej wspólnoty religijnej. Może ono obejmować także czynności gospodarcze²⁶, o ile ich wykonywanie podporządkowane jest i przyporządkowane działalności religijnej: „Tam, gdzie świeckie państwo z całym szerokim wachlarzem działań kulturowych i społecznych skonfrontowane zostaje ze zjawiskami dotyczącymi wyznania, może decydować tylko w ich świeckim zakresie i w ramach własnej świeckiej kompetencji i systemu ocen”²⁷. Także sposób organizacji kościelnego stosunku pracy za pomocą świeckiego prawa pracy (a więc zawieranie umów o pracę) nie znosi ich przynależności do grupy „wewnętrznych spraw”²⁸. Nie kwestionuje również chronionej przez konstytucję specyfiki posługi kościelnej. Także w przypadku innych praw i obowiązków konstytucyjnych należy „przyznać szczególną wagę prawu Kościołów do samostanowienia”²⁹.

Prawo do samostanowienia obowiązuje dla wszystkich wspólnot religijnych. „Promowane” jest za pomocą przypisania statusu instytucji publiczno-prawnej. Należy zagwarantować je

²⁵ Jeand'heur/Korioth, (FN 24), nr brzeg. 127.

²⁶ decyzja Trybunału Konstytucyjnego 24,236.

²⁷ Heckel, Martin, *Das Bekenntnis – ein Vexierbild des Staatskirchenrechts?*, w: *Verfassung – Philosophie – Kirche (FS Hollerbach)*, Berlin 2001, [657-690], 685.

²⁸ decyzja Trybunału Konstytucyjnego 53, 366.

²⁹ decyzja Trybunału Konstytucyjnego 53, 366; 66, 1.

każdej wspólnocie religijnej, która „na podstawie swojej konstytucji i liczby członków daje gwarancję trwałego istnienia”³⁰. Szczególne zbliżenie do państwa i konstytucji, jakiego żądał Federalny Sąd Administracyjny³¹, Trybunał Konstytucyjny odrzuca, o ile nie udowodniono pogwałcenia zasad konstytucyjnych³². Wszystkie wspólnoty religijne o statusie publiczno-prawnym mogą ubiegać się o to, aby państwo pobierało od ich członków podatek kościelny – obecnie w zamian za 4%-ową kwotę dodatku na wydatki.

Dalszymi charakterystycznymi cechami systemu kooperacyjnego w Niemczech są następujące fakty:

- § Państwo uznaje to, iż funkcjonuje w oparciu o wartości i dzięki siłom, których nie byłoby w stanie samo wytworzyć, będąc państwem neutralnym i chcąc pozostać ojczyzną wszystkich obywateli. Promuje zatem społecznych „nosicieli wartości” – także takich o odmiennych poglądach (pluralizm).
- § Państwo i wspólnoty religijne działają, kierując się wspólną odpowiedzialnością za tę część ludności, która przynależy do obu - jako obywatele i jako wyznawcy/członkowie.
- § Państwo w wymiarze społeczno-kulturowym związane jest zasadą subsydiarności (nadrzędność działania i samostanowienia wolnych – a zatem także kościelnych – podmiotów).

Dla zrozumienia modelu kooperacyjnego konieczne jest uświadomienie sobie, że neutralność oznacza zakaz wartościowania i nakaz równego traktowania, a nie obojętność religijno-polityczną czy wręcz odrzucenie³³. Wolność wiary i wyznania „gwarantowana jest dla ich aktualności. [...] Dlatego też wiara i wyznanie nie są spychane na margines, nieistotny dla całości konstytucji, a siły odpowiedzialne za te procesy są przez konstytucję oceniane pozytywnie.”³⁴ Dlatego też państwo jest nakłaniane do wspierania wszystkich wspólnot religijnych zgodnie z ich ważnością dla całości systemu³⁵. Niemieckie rozwiązanie nie jest zatem „upośledzoną formą rozdziału”³⁶, ale – być może bardzo wyrafinowaną, a na pewno bardzo dobrze wypróbowaną – formą zorganizowanej współpracy.

Po tej konkluzji przejdę teraz do kolejnych państw, w których oczywiście się nie specjalizuję. Ograniczę się z tego względu do ogólnikowego zarysu i skupię na istotnych różnicach w stosunku do systemu niemieckiego. Aby uczynić zadość podjętemu na wstępie założeniu uwzględnienia uwarunkowań społecznych, przedstawię za każdym razem socjologiczne dane kluczowe:

---

³⁰ To uregulowanie może być przeszkodą dla wspólnot religijnych, jeśli – tak jak islam – nie posiadają rejestracji członków i w ten sposób uniemożliwiają zapis i sprawdzenie liczby członków, które są jednym z wymogów (Von Campenhausen/de Wall, [FN 2], 86 i nast.).

³¹ Federalny Sąd Administracyjny 7 C 11.96 - Nr. 18/2001 z dn. 17.05.2001 (Decyzja Federalnego Sądu Administracyjnego 105, 117)

³² decyzja Trybunału Konstytucyjnego 102,370.

³³ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 266, 371; Jeand'heur/Korioth, (FN 24), nr brzeg.. 167; Winter (FN 1), 51 i nast.

³⁴ Hesse, Konrad, *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Heidelberg ¹⁸1991, nr brzeg.. 382.

³⁵ Z tego mogą wynikać dopuszczalne pojedyncze przypadki nierównego traktowania (Jeand'heur/Korioth, (FN 24), nr brzeg.. 169).

³⁶ Stutz, Ulrich, *Das Studium des Kirchenrechts an den deutschen Universitäten*, w: *Deutsche Akademische Rundschau* 6 (1924), 12.

5.) Studium przypadku 2: Austria

Ponieważ Austria³⁷ jako jedyny z omawianych tu krajów nie była ani w całości ani częściowo poddana masowej przymusowej sekularyzacji wprowadzonej przez władze komunistyczne, liczba wierzących jest tu stosunkowo wysoka: prawie 74 % Austriaków to rzymscy katolicy, protestanci i muzułmanie stanowią po ok. 4-5 %, zaś tylko 12 % nie deklaruje przynależności do żadnego wyznania.

Podobnie jak w Niemczech, istnieje tu konstytucyjne prawo wyznaniowe w pełnym znaczeniu tego określenia. Państwowa ustawa zasadnicza z roku 1867 gwarantuje zarówno osobiste prawo zasadnicze (Art. 14), jak też daje gwarancje instytucjonalne (Art. 15). Do tego dochodzą, obok prostych uregulowań prawnych, traktat z St. Germain oraz konkordat podpisany w roku 1933.

Austriackie prawo uznaje obecnie trzy możliwości nadania wspólnocie religijnej osobowości prawnej:

- § Jako „prawnie uznanej religii“
- § Jako zarejestrowanej religijnej wspólnocie wyznaniowej
- § Jako stowarzyszeniu religijnemu.

Państwowa ustawa zasadnicza skupia się jeszcze na „prawnie uznanych religiach“. Warto wspomnieć, że wczesne uznanie niechrześcijańskich wspólnot religijnych (prawo żydowskie 1890 i prawo islamu 1912). Późniejsze rozróżnienie okazało się konieczne, gdy stało się jasne, że w pluralistycznym społeczeństwie niemożliwa jest reprezentacja wszystkich wierzących przez jedną nadrzędną organizację (chrześcijańscy, żydowscy i islamscy „dysydenci” czynili starania o ustanowienie własnych wspólnot). Rejestracja nadaje swego rodzaju status oczekiwania na uznanie prawne, do którego jednak nie istnieje uprawnienie wynikające z prawodawstwa. Ogółem ma „mniej pozytywne znaczenie niż jasne określenie, iż państwo nie postrzega wyznania jako sprawy prywatnej.“³⁸ Prawnie uznane wspólnoty cieszą się jednak – podobnie jak publiczno-prawne instytucje w Niemczech – pewnymi przywilejami takimi jak: ochrona nazwy, ochrona przed sekularyzacją, prawo do otwierania szkół wyznaniowych, udzielania lekcji religii. W art. 15 czytamy m.in.: „*Każdy prawnie uznany Kościół i społeczność religijna ma prawo do wspólnego publicznego uprawiania kultu, porządkuje i zarządza sprawami wewnętrznymi samodzielnie [...].*“ W przeciwieństwie do Niemiec, gdzie prawo do samostanowienia otrzymują wszystkie wspólnoty religijne, nie tylko publiczno-prawne, w Austrii – co z punktu widzenia praw zasadniczych jest problematyczne – zdaje się ono być zastrzeżone dla „uznanych wspólnot religijnych“.

Do dalszych elementów prawa państwowo-kościelnego należą posługa kapelańska w armii oraz policji, a także w instytucjach, wydziały teologiczne, kościelne uczelnie wyższe, ochrona kościelnego prawa pracy i uwzględnienie tematyki religijnej w programie publicznych mediów. Finansowanie Kościoła odbywa się zasadniczo przez tzw. składki kościelne, obowiązkowe dla wszystkich członków wspólnoty, ale nie pobierane automatycznie, jak ma to miejsce w przypadku niemieckiego podatku kościelnego.

---

³⁷ O ile nie podano inaczej, por. tutaj: Potz, Richard, *State and Church in Austria*, w: Gerhard Robbers (wyd.), *State and Church in Europe*, Baden-Baden 2005, [390-418] lub Robbers, (FN 3), [425-453].

³⁸ Potz, *Staat und Kirche*, 430.

3.) Studium przypadku 3: Polska

Mimo, iż Polska³⁹ przez ponad 40 lat znajdowała się pod rządami komunistycznymi, pozostała krajem katolickim. Ilość wierzących przekracza nawet wartości występujące w Austrii. Nie istnieją żadne pewne dane, ponieważ przynależność do Kościoła z powodów konstytucyjnych⁴⁰ nie jest rejestrowana. Według szacunków demograficznych⁴¹, 96 % Polaków to katolicy, pozostałe 4 % to kolejno: ortodoksi, świadkowie Jehowy i unitarianie. Już luteranie szacowani są na ok. 100.000 wyznawców. 68% Polaków deklaruje, iż regularnie uczestniczy w zgromadzeniach religijnych.

Katolicyzm jest blisko związany z polską tożsamością i był dla niej źródłem stabilizacji w czasach rozbiorów, okupacji oraz pod rządami komunistycznymi. Z tego względu jego wpływ na politykę jest nawet dzisiaj duży: niektórzy analitycy przyjmują, że bracia Kaczyńscy wygrali wybory, ponieważ otwarcie deklarowali się jako Polacy-katolicy, a następnie przegrali, ponieważ ich religijność nie okazała się w praktyce wiarygodna. W każdym razie, opinia Kościoła – także po śmierci Papieża-Polaka – gra dla opinii publicznej ważną rolę, nawet jeśli widać symptomy powolnego powrotu pluralizmu.

Polska należy do tych państw, które co prawda nie są wyznaniowe, ale w sposób szczególny uwzględniają religię w konstytucji. Art. 25 IV brzmi: „Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.”⁴²

Konstytucja chroni prawa zasadnicze jednostki (Art. 53), tożsamość religijną mniejszości (Art. 35) i gwarancje instytucjonalne (Art. 25) oraz zakazuje dyskryminacji ze względu na wyznanie. Konstytucyjne gwarancje i prawo kanoniczne z r. 1989 obowiązują dla wszystkich wspólnot. Konkordaty i ustanowione na podstawie wcześniejszych umów ze wspólnotami religijnymi prawa obowiązują tylko dla stron umowy. Możliwość zawarcia takiej umowy, przewidziana w art. 25 polskiej konstytucji, to jasny znak systemu kooperacyjnego. Ponieważ są już Państwo nieco zapoznani z owym systemem, ograniczę się do podania hasłowo cech charakterystycznych: realizowany jest on poprzez wyznaniowe przedszkola, szkoły, uczelnie, wydziały teologiczne na uczelniach państwowych, uznawanie małżeństw przez zarejestrowane wspólnoty religijne oraz posługę kapelańską dla wojska i instytucji. Kościoły finansowane są z datków oraz dochodów z majątku (np. ziemskiego), ale instytucje kościelne mogą czerpać korzyści z elastycznego podatku, w przypadku którego płatnik przekazuje 1% swojego podatku dochodowego na rzecz wybranej instytucji użyteczności publicznej.

W preambule znajduje się bardzo ciekawe rozwiązanie kwestii uwzględnienia Boga, a mianowicie, obywatele są określani jako „zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł”. Takie sformułowanie rozważano też dla preambuły konstytucji europejskiej.

³⁹ O ile nie podano inaczej, por. tutaj: Rynkowski, Michał, *State and Church in Poland*, w: Robbers, (FN 37), [390-418]. Interesujących socjologicznych uwag dostarcza Irena Borowik, *Kirchlichkeit und private Religiosität in Polen*, w: Detlef Pollack/Irena Borowik/Wolfgang Jagodzinski, *Religiöser Wandel w den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas*, Würzburg 1998, [253-270].

⁴⁰ Art. 53 VII polskiej konstytucji brzmi: „Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.”

⁴¹ Tutaj: US International Religious Freedom Report 2007, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90193.htm>.

⁴² Forma porozumienia w ust. 5 przeniesiona jest także na inne wspólnoty religijne: „Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.”

4.) Studium przypadku 4: Czechy

Czechy⁴³ to chyba najbardziej zsekularyzowany kraj Europy. Jest to z pewnością także skutek kontreformacji: narzucony katolicyzm nie został zinternalizowany i ulegał stopniowej erozji. Duży rozłam nastąpił także w latach 20. XX w., kiedy to Kościół katolicki uznawano za zbyt mocno związany z dynastią Habsburgów. Pozostała część procesu oderwania od Kościoła miała miejsce pod rządami komunistycznymi. Wynik: w roku 2001 mniej niż 58 % ludności deklaroowało się jako bezwyznaniowe. Tylko ok. 32 % należy do wspólnoty religijnej. Największą jest Kościół katolicki, posiadający ok. 2,7 mln. członków. Warstwy elit są niemal całkowicie bezwyznaniowe.

Czeskie prawo państwowo-kościelne kształtowane jest przez

- § konstytucję,
- § świeckie uregulowania prawne oraz
- § państwowo-kościelne prawo zobowiązań.

W prawie konstytucyjnym szczególnie ważna jest „Karta zasadniczych praw i swobód”. Gwarantuje ona prawa zasadnicze jednostki (art. 15) i prawa instytucjonalne (art. 16). Do nich należą przede wszystkim prawo Kościoła do samostanowienia i edukacja religijna.

Wszystkie wspólnoty religijne muszą być zarejestrowane. Zarejestrowane Kościoły i ich organy posiadają osobowość prawną *sui generis*, przy czym rozróżnia się rodzaje posiadające „specjalne prawa” i „zwykłą osobowość prawną”. Kościół katolicki i Gmina Żydowska są uznawane od wieków, Kościół ewangelicki już od 1781. Od 1991 nie było potrzebne już uznanie, wyłącznie rejestracja⁴⁴. Od 2002 wymogiem jest udokumentowanie liczby 300 członków (wcześniej było to 10.000). Ale dopiero w momencie, gdy istnieją od co najmniej 10 lat i mogą zaświadczyć, że członkami jest co najmniej 0,1 % ludności (ok. 10.000), wspólnoty religijne mogą otrzymać „specjalne prawa”: przynależą tutaj edukacja religijna, posługa kapelańska dla wojska i instytucji, wsparcie ze strony państwa i szkoły wyznaniowe. Przy tym należy wyróżnić szkoły kościelne, które finansowane są przez państwo, oraz założone przez Kościół szkoły prywatne. Możliwe byłoby też istnienie kościelnych uczelni, jednak nie zostały jeszcze założone. Przedstawiciele Kościoła reprezentowani są też w Radzie Radiofonii i Telewizji. Do kwestii otwartych⁴⁵ należy restytucja upaństwowionych majątków kościelnych oraz podpisany w 2002, ale jeszcze nie ratyfikowany układ pomiędzy Republiką Czeską a Stolicą Apostolską. Dopiero po ratyfikacji należy liczyć się z podpisaniem traktatów z innymi wspólnotami religijnymi.

6.) Widok ogólny: Unia Europejska a religie

Kompetencje Unii Europejskiej rozciągają się tylko tak daleko, jak dalece przyznawane są jej przez podpisane traktaty (zasada ograniczonej kompetencji pojedynczego organu). Unia Europejska nie posiada kompetencji w zakresie religii. Państwa członkowskie zobowiązały się za pomocą podpisanej w Amsterdamie „deklaracji kościelnej” szanować status Kościoła nadawany mu przez prawo danego kraju i nie ograniczać go przepisami prawa

⁴³ O ile nie podano inaczej por. tutaj: Tretera, Jiří Rajmund, *State and Church in the Czech Republic*, w: Robbers, (FN 37), [35-54]. Dane socjologiczne por.: Mišovič, Ján, *Religion und Kirche in der Tschechischen Republik*, w: Pollack, (FN 39), [271-285].

⁴⁴ W 2002 weszły w życie pewne uregulowania, które nieco ograniczyły uprawnienia wspólnot religijnych w porównaniu do stanu z roku 1991.

⁴⁵ Tretera, Jiří Rajmund / Horak, Zaboř: *Das Verhältnis von Staat und Kirche in Tschechien*, ZEvKR 52 (2007), [57-577].

wspólnotowego. Unia Europejska nie posiada także samodzielnej kompetencji kulturalnej, która mogłaby być może pośrednio udzielić jej uprawnień w zakresie religii.

Z tego, iż Unia nie posiada stosownych kompetencji, nie należy wnioskować, że prawo wspólnotowe nie ma żadnego wpływu na wspólnoty religijne. Prawo unijne wyznacza dużą część prawodawstwa narodowego - często podaje się wartość ok. 80%⁴⁶. Realistyczną wartością jest zapewne średnia ok. 35 %⁴⁷. Normy te mają pierwszeństwo zastosowania⁴⁸ w stosunku do prawa narodowego, łącznie z konstytucyjnym. Dodatkowo sprzyjająca integracji interpretacja prawa unijnego przez Trybunał Europejski doprowadziła do tego, że także obszary uważane za niepodlegające prawu wspólnotowemu, zostały przeformułowane pod względem prawnym, jak np. system ubezpieczeń społecznych⁴⁹, sport⁵⁰ i właśnie religia⁵¹.

Wszędzie tam, gdzie kompetencje Kościołów przecinają się z kręgiem praw obywatelskich, mogą zetknąć się także z prawem wspólnotowym⁵². Im głębiej działanie Kościołów wprowadza je w ten obszar – w zakresie zaangażowania charytatywnego i społecznego⁵³, diakonii społecznej i etycznej czujności, edukacji i wychowania⁵⁴, nauki i badań⁵⁵, misji i

---

⁴⁶ W prawie gospodarczym (źródło: http://www.unfallkassen.de/webcom/show_article.php/_c-459/i.html). Podobne szacunki pojawiają się w samym Parlamencie Europejskim (por. A5-0272/2003 REV1 = PE 322 023, 8).

⁴⁷ Dane Bundestagu dla 14. kadencji zawierają następującą listę „ustaw powstałych pod wpływem impulsu europejskiego“: sprawy wewnętrzne (18,9 %), sprawiedliwość (35,9 %), finanse (40,8 %), gospodarka i technologia (47,2 %), żywność, rolnictwo, leśnictwo, ochrona konsumenta (69,3 %), praca i sprawy socjalne (23,8 %), rodzina, kobiety, seniorzy, młodzież (36,4 %), zdrowie (20 %), transport, budownictwo i mieszkalnictwo (30,4 %), środowisko, ochrona przyrody, bezpieczeństwo energetyki jądrowej (69,2 %) = ogółem 35,3 %. (źródło: *Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages*, Verwaltung des Deutschen Bundestages (wyd.), Berlin 2005, 601 i nast.)

⁴⁸ por. Trybunał Europejski spr. 6/64 (Costa/ENEL), zb. 1964, str. 1251. i in.; w literaturze np. Streinz, Rudolf, *Europarecht*, Heidelberg 2005, nr brzeg.. 222 i nast.

⁴⁹ por. tutaj m.in.: Gaertner, Joachim, *Der Dienst des juristischen Stellvertreters beim Bevollmächtigten des Rates der EKD bei der Bundesrepublik Deutschland und der Europäischen Union*, ZevKR 51 (2006), 90-20, 200 i nast.; Erdmenger, Katharina, *Kirche, Diakonie und europäisches Wettbewerbsrecht*, w: Dill / Reimers / Thiele (wyd.), FS Gaertner, [177-184], 177.

⁵⁰ Np. Trybunał Europejski spr. C-415/93 (Bosmans), zb. 1995, str. 4921.

⁵¹ Np. Trybunał Europejski spr. 300/84 (van Roosmalen), zb. 1986, str. 3097; Trybunał Europejski spr. 196/87 (Steymann), zb. 1988, str. 6159.

⁵² W następujących przypisach przykłady z Republiki Federalnej Niemiec:

⁵³ Organizacja Diakonisches Werk prowadziła w 2004 ok. 26.800 placówek na terenie całego kraju, dysponując ponad milionem miejsc. W diakonii pracowało ponad 420.000 osób zatrudnionych na cały lub częściowy etat. Do tego dochodziło ok. 400.000 członków honorowych (www.diakonie.de). Do Caritasu należy w sumie 24.989 placówek. Zatrudnionych w nich jest 482.172 stałych pracowników (www.caritas.de). Kościoły z podporządkowanymi im placówkami są największym niepaństwowym pracodawcą w Niemczech, posiadając ok. 1,3 mln. samych pracowników zatrudnionych na zasadzie przepisów prawa cywilnego (Oswald, Robert, *Streikrecht im kirchlichen Dienst und in anderen karitativen Einrichtungen*, Frankfurt/M. 2005, 11).

⁵⁴ W 2004r. na terenie całego kraju istniało 988 szkół ewangelickich, do których uczęszczało 147.382 uczniów. Ogółem w obrębie Kościoła ewangelickiego istnieje około 9.000 placówek opieki dziennej dla dzieci. Pracuje w nich ok. 62.000 osób, opiekujących się codziennie ponad 540.000 dzieci. Kościoły ewangelicki i katolicki wspólnie utrzymują ok. 50% wszystkich przedszkoli w Republice Federalnej Niemiec (www.ekd.de). Liczba szkół katolickich to 1.146. Posiadają one 370.000 uczniów (<http://www.katholisch.de>). Kościół katolicki /Caritas utrzymują ok. 10.000 placówek opieki dziennej dla dzieci. Ogółem pracuje w nich na stałe prawie 83.500 osób, zaś dostępnych miejsc jest 745.000. (www.dbk.de).

⁵⁵ Istnieje 19 wydziałów teologicznych ewangelickich i trzy kościelne uczelnie wyższe (<http://evtheol.fakultaetentag.de>). Do tego dochodzi 12 katolickich wydziałów teologicznych w państwowych uczelniach, 30 katolickich instytutów teologicznych przeznaczonych do kształcenia katechetów, katolicki uniwersytet w Eichstätt, trzy samodzielne wydziały teologiczne oraz „Studia filozoficzno-teologiczne” w Erfurcie, a także osiem uznanych przez państwo wyższych szkół zawodowych (www.dbk.de).

publicystyki; ale także w zakresie tradycyjnego utrzymywania się z posiadłości ziemskich i leśnych – tym mocniej są dotknięte jego wpływem.

Ale obok tego pośredniego wpływu, Unia Europejska może wydawać także wyraźne przepisy regulujące kwestie religijno-prawne, jeśli czyni to w celu uczynienia zadość jednej ze swoich kompetencji. Dyrektywy antydyskryminacyjne⁵⁶ utworzone na podstawie art. 13 Traktatu Wspólnoty Europejskiej to przykład takiego przepisu. Relacja prawa wspólnotowego i kościelnego cierpi jeszcze na tym, że to pierwsze postrzega uregulowanie spraw Kościoła i religii „nie jako znaczące z punktu widzenia gospodarki prawo kościelne, ale jako znaczące z punktu widzenia Kościoła prawo gospodarcze”⁵⁷. Rozwiązanie dla pojawiających się przez to wciąż na nowo konfliktów polegałoby na usunięciu błędu strukturalnego, który przyznaje Kościołowi swobodę tylko od czasu do czasu w skomplikowanych przypadkach uregulowań wyjątkowych⁵⁸, zamiast uznać ją za jedną z podstawowych zasad prawa wspólnotowego⁵⁹.

Prawa zasadnicze nie są chronione przez państwo, ale gwarantowane. Ich treść wyprzedza ich rzeczywistą władzę. Dlatego też należy przyjąć z zadowoleniem fakt, iż Unia Europejska w Traktacie Lizbońskim mocniej niż dotychczas zaznacza swoją władzę w odniesieniu do praw zasadniczych. Karta Praw Zasadniczych ma stać się wiążącym dokumentem prawnym, zaś Unia jako taka pragnie przyłączyć się do przestrzegania EKPC.

Właśnie w przypadku swobody wyznania jest ważne, aby państwo i podmiot podlegający prawom zasadniczym – czy to jednostka, czy wspólnoty religijne – porozumiewały się w kwestii treści prawa zasadniczego, którego ustanowienie nie leży w gestii neutralnego wyznaniowo państwa. Traktat Lizboński zatem nie tylko przyjmuje dotychczasową deklarację nr 11 do Traktatu Amsterdamskiego jako nowy artykuł w dziedzinie praw podstawowych, ale uzupełnia tę bardzo defensywną deklarację ochrony kompetencji narodowych o dialog Unii z Kościołami, wspólnotami religijnymi i światopoglądowymi:

Art. 15b: Status Kościoła i wspólnot światopoglądowych

1. Unia Europejska respektuje status, którym Kościół i stowarzyszenia lub wspólnoty wyznaniowe w krajach członkowskich cieszą się według przepisów prawnych obowiązujących w owych krajach i nie ogranicza go.
2. Unia Europejska respektuje w taki sam sposób status, jakim na podstawie prawodawstwa poszczególnych krajów cieszą się wspólnoty światopoglądowe.

⁵⁶ 2000/73/EG (prawo cywilne) i 2000/78/EG (prawo pracy).

⁵⁷ Kirchhof, Paul, *Der unverzichtbare Kern des deutschen Staatskirchenrechts und seine Perspektive im EU-Gemeinschaftsrecht*, w: Axel Frhr. von Campenhausen (wyd.), *Deutsches Staatskirchenrecht zwischen Grundgesetz und EU-Gemeinschaft*, Frankfurt/M. 2003, [147-165], 155.

⁵⁸ Tak brzmi art. 4 ust. 2 dyrektywy o równości zatrudnienia: „Państwa Członkowskie mogą utrzymać w mocy swoje ustawodawstwo krajowe, które obowiązuje w dniu przyjęcia niniejszej dyrektywy, lub przewidzieć w przyszłym ustawodawstwie, uwzględniającym praktykę krajową istniejącą w dniu przyjęcia niniejszej dyrektywy, przepisy na mocy których, w przypadku działalności zawodowej Kościołów albo innych organizacji publicznych bądź prywatnych, których etyka opiera się na religii lub przekonaniach, odmienne traktowanie ze względu na religię lub przekonania osoby nie stanowi dyskryminacji w przypadku gdy ze względu na charakter tego rodzaju działalności lub kontekst, w którym jest prowadzona, religia lub przekonania stanowią podstawowy, zgodny z prawem i uzasadniony wymóg zawodowy, uwzględniający etykę organizacji. Tego rodzaju odmienne traktowanie powinno być realizowane z poszanowaniem zasad i postanowień konstytucyjnych Państw Członkowskich oraz zasad ogólnych prawa wspólnotowego, i nie powinno być usprawiedliwieniem dla dyskryminacji, u podstaw której leżą inne przyczyny.

Pod warunkiem że jej przepisy są przestrzegane, niniejsza dyrektywa nie narusza więc prawa Kościołów i innych organizacji publicznych lub prywatnych, których etyka opiera się na religii lub przekonaniach, działających zgodnie z krajowymi przepisami konstytucyjnymi i ustawodawczymi, do wymagania od osób pracujących dla nich działania w dobrej wierze i lojalności wobec etyki organizacji.“

⁵⁹ Kirchhof, Kern, 156.

3. Unia Europejska pielęgnuje otwarty, przejrzysty i regularny dialog z owymi Kościołami i wspólnotami w uznaniu ich tożsamości i szczególnego wkładu, jaki wnoszą.

Niniejszy artykuł jest paralełą dialogu ze społecznością cywilną (Art. 8b Traktatu Lizbońskiego). Oba należy rozumieć w kontekście zasad „demokracji partycypacyjnej”. Polega ona na uświadomieniu sobie, że „dobro ogółu” nie jest czymś danym, ale jest przekazywane w pluralizmie przez dyskurs sił społecznych. Do tego wymaga wyrażania różnych potrzeb i interesów. Są one uwzględniane w procesie podejmowania decyzji, nawet jeśli sama decyzja zastrzeżona jest dla organów „demokracji reprezentacyjnej” (decision making decision taking). Rozdział „religijnego” i „cywilnego” dialogu uwzględnia specyfikę religii i jej status prawa zasadniczego. Obejmuje on także wymianę poglądów na temat wartości i podstawowych zasad życia społecznego niezależnie od procesów konsultacyjnych obecnych w konkretnych procesach ustawodawczych.

Taki dialog istnieje już dzisiaj. Odbywa się na różnych płaszczyznach: od płaszczyzny pracy specjalistów ds. Kościelnych i unijnych aż po doroczne spotkanie przewodniczących Komisji, Rady i Parlamentu Europejskiego z przywódcami najważniejszych europejskich religii. Ujęcie tego w kanonie praw podstawowych zabezpiecza istnienie tej wymiany poglądów i podkreśla, że także na płaszczyźnie europejskiej wyznanie i państwo nie mogą i nie chcą istnieć obok siebie, ale we wzajemnym szacunku i przy poszanowaniu różnych zakresów odpowiedzialności wspólnie troszczyć się o dobro ogółu i jednostki.